

6 YOSHLI BOLALAR BILISH JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISHDA TRENINGLARNI QO'LLASH

Sharapova Soxiba TDPI, o'qituvchi
Bekmurodova Yulduz TDPI, magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola 6 yoshli bolalarning bilish jarayonlari va ularni rivojlantirishda texnologiyalar, turli faoliyatlardan foydalanish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yoshdagi bolalar, bilish jarayonlari, o'rganish, bola shaxsi, o'yin, faoliyat, rivojlanish, xulq-atvor, muhit, kognitiv, qobiliyat, ma'lumot.

Inson ongi bir qarashda yaxlit narsa, aslida u ayrim alohida jarayonlardan iborat. Shuning uchun ham atrof-muhitni, o'zimizni bilishimizga imkon beruvchi ongni o'rganish uchun uni alohida psixik jarayonlarga bo'lib o'rgana boshlaganlar. Bu jarayonlar — sezgilar, idrok, xotira, diqqat, tafakkur, nutq va boshqalardir. Bu jarayonlar shu qadar bir-birlari bilan bog'liqlik, birini ikkinchisiz tasavvur qilishning o'zi qiyin. Masalan, ko'rib idrok qilib turgan narsangizni fikrlamay ko'ringchi, uning mohiyatini bilasizmi? Diqqat bilan ko'rgan yoki o'qigan matningizni eslab qolasiz. Yoki biror narsa to'g'risida fikrlash uchun bizga bir vaqtda ham ilgari idrok obrazlari, ham eslab qolish mahoratimiz, ham ichki nutqimiz, irodemiz va diqqat kerak bo'ladi. Xattoki, tasodifan qo'limizga kirib ketgan zirapchaga bergan reaksiyamiz ham emotsiyalardan tashqari, o'sha narsaning bu yerda qanday paydo bo'lganligi kabi qator tafakkur jarayonlarini keltirib chiqaradi.

Murakkab kompyuter texnikasi chiqqandan keyin odamning o'z psixik jarayonlariga qiziqishi yanada ortdi. Endi ma'lumotlarni qabul qilish (an'anaviy idrok deb ataluvchi jarayonga o'xshash), ularni qayta ishlash (tafakkurga o'xshash) va uni saqlash (xotira) haqida ko'p gapiradigan bo'lib qoldik. Lekin bu insondagi tabiiy jonli jarayonlar ahamiyati va tarbiyasi masalasini yanada yuqori ko'tardi.

Psixologiya sohasida eksperimental ishlarning muvaffiqiyatli amalga oshirilishi aslida inson psixikasi kompyuterdan ko'ra murakkabligi va odam anglagan ma'lumotlaridan ko'proq narsalarni idrok qilib, qabul qilishini isbotladi. Masalan, maxsus asboblardan yordamida aslida odam ko'rmayotgan, his qilmayotgan juda kuchsiz signallar ham fiziologik reaksiyalarni keltirib chiqarayotganligi qayd etildi. Masalan, shu narsa aniqlanganki, odam kino ko'rayotganda bir sekundda 24 kadrni idrok qiladi va biror tasvir ko'z o'ngida gavdalanadi. Psixologlar shunday eksperiment qilishdi: kunlarning birida o'ziga xos tasvir namoyon etildi. 24 ta kadr o'rniga 25 kadr berib, o'sha 25-kadrda «Koka-kola iching» degan yozuv berildi. Tabiiy, oddiy idrok bu bitta kadrni ilg'amaydi. Lekin kinoteatr bufetida ushbu ichimlikni ichish kadrda keyin 18 foizga oshgan. Demak, aslida ong bu ma'lumotni qabul qilgan, lekin real anglash, oydinlashuv ro'y bermagan ekan.

Analogik xolat xotiramizda ham tez-tez ro`y beradi. Kimnidir uchratib qolamizda, o`ylanamiz: qayerda ko`rgan ekanman? hech eslolmaysiz, lekin yuzi, ko`zi va boshqa sifatlari tanishday. Buni ham shunday izohlash lozimki, odam ko`rgan-kechirganlari aslida miyada saqlanadi, biz ong sohasiga ayrimlarinigina chiqara olamiz. Faqat, kasal bo`lib yoki biror narsadan qattiq tashvishga tushganimizda kalamizga har xil o`y-fikrlar kelaveradi. o`shalar aslida bor narsalarning beixtiyor tiklanishi.

Ongdagi ma`lumotlarning aslida miyamizdagilardan kamligining asosiy sababi — odam har qanday ma`lumotni saralab, tanlab qabul qiladi, o`zi uchun «ahamiyatsiz» deb baholagan narsaga diqqat ham qilmaydi, esga tushirmaydi ham. U o`z ongida barcha mavjud ma`lumotni o`ziga xos tarzda qayta ishlaydi, o`zgartiradi. Shuning uchun ham har bir inson o`ziga xos va qaytarilmasdir-individualdir, deyiladi. Bilish jarayonlardagi individuallik sabablarini tushunish uchun eng muhim bilish jarayonlari bilan tanishamiz. Bilish jarayonning ta'rifi odamlarning yangi ma'lumotlarni qanday o'rganishi, xotiralarni shakllantirishi va qaror qabul qilishini ko'rsatadi. Bilish jarayonini kuzatishda ishlatiladigan bir nechta bosqichlar mavjud. Ularga quyidagilar kiradi:

- Sezgi-tashqi va ichki omillarni organizm orqali his qilish
- Diqqat - diqqatni jamlash qobiliyati
- Nutq – yozma yoki og`zaki til orqali muloqot qilish va fikr bildirish qobiliyati
- O`rganish – yangi axborotni qabul qilish, uni qayta ishlash va oldingi bilimlar bilan birlashtirish qobiliyati
- Xotira - o'rganilgan ma'lumotlarni keyinroq olish uchun saqlash
- Idrok - sezgilar orqali ma'lumot olish va bu ma'lumotlardan reaksiya yoki javob berish uchun foydalanish
- Tafakkur - muammolarni hal qilish, fikr yuritish va qaror qabul qilish qobiliyati.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonlarining rivojlanishida quyidagilar o`ta muhim hisoblanadi:

- ota-onalarning ishtiroki ya`ni bola o`z rivojlanayotgan muhit;
- sog`lom uyqu (bolaning etarlicha dam olishini ta'minlash bilish jarayonlari rivojlanishining muhim qismidir);
- Oziqlanish (yod, temir, magniy, sink, vitamin B12 va omega-3 kabi vitamin va mineral);
- O'quv materiallarini mustahkam esda saqlab qolish;
- Takrorlash va mashq qildirish;
- Tanaffus
- Jismoniy mashqlar

Bolaning bilish jarayonlarini rivojlanishida uning muhiti katta rol o'ynaydi va barqarorlik birinchi o'rinda turadi .Oziqlanish miya rivojlanishi uchun juda muhimdir va yod, temir,magniy, sink, vitamin B12 va omega-3 kabi oziq moddalar bilish jarayonlarini

rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Bundan tashqari, suvsizlanish idrokga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ya.A.Komenskiy "izchillikka rioya qilib o'qitish lozim, toki bugun, o'rganilgan ilmlar kecha o'rganilganlarni mustahkamlasin, erta o'rganiladiganlarga zamin hozirlasin" degan edi. Ma'lumki, puxta o'zlashtirishning harakterli belgisi mustahkam esda saqlab qolishdir, boshqacha qilib aytganda, bu tamoyil o'quvchilarning xotira faoliyati, ya'ni o'quv materiallarini esda qoldirish, esda saqlash va qayta esga tushurish kabi xotira jarayoni faoliyatiga bog'liqdir.

Takrorlash va mashq qildirishning mustaqil va alohida -alohida o'qitish metodi sifatida ishlatiladigan usul va vositalarining turi xilma - xildir. Biroq gap puxta o'zlashtirishning didaktik asoslari ustida borar ekan, takrorlashning bilimlarni xotirada saqlab qolishdagi ahamiyatini ko'rib o'tish maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar odatda televizor tomosha qilish tufayli ingliz, matematika va fanlar bo'yicha turli foydali bilimlarga ega bo'ladilar va o'z tengdoshlari erishgan fan, madaniyat, sport sohalaridan erishgan yutuqlarini ham kuzatib boradilar. Albatta, bu borada ota-onalar va tarbiyachilar bolalarning ekran ortidagi vaqtini mazmunli o'tqazishini nazorat qilishi, vaqtini cheklashlari kerak. Amerika Pediatriya Akademiyasi kuniga ikki soatdan kamroq vaqtni ekran ortida o'tkazishni tavsiya qiladi.

Tanaffus miyani mustahkamlash uchun zarurdir. Bilish jarayonlarining kengayishi bevosita tanaffuslarga bog'liq. Bundan tashqari, jismoniy mashqlar ham bilish jarayonining rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Kichkintoylar va bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirish uchun 17 ta eng yaxshi faoliyat

Quyida bilish jarayonlarini kuchaytirish uchun tavsiya etilgan tadbirlar ro'yxati keltirilgan. Foydalanish qulayligi uchun ular yoshga qarab ro'yxatga olingan.

Bilish jarayonlarining rivojlanish darajasini baholash tizimi 4 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun tavsiya etiladi va ko'plab maktablarda qo'llaniladi. Ushbu baholashda quyidagi yo'nalishlar ko'rib chiqiladi:

- Ishlaydigan xotirasiz ijro funksiyasi
- Ishchi xotiraga ega ijro funksiyasi
- Operativ xotira
- Og'zaki tarkib
- Noverbal kontent

"Gesell" shkalasi amaliyotchilarga bolaning rivojlanishini 2,5 yoshdan 9 yoshgacha bo'lgan bolalarning odatiy o'sish shakllari bilan solishtirish imkoniyatini beradi.

O'yinchoqlar bilish jarayonlarini rivojlanishini kuchaytira oladimi?

"O'yinchoqlar" bilish jarayonlarining rivojlanishni mutlaqo oshirishi mumkin.

Bolalar turli o'yinlarni o'ynashda turli o'yinchoqlardan foydalaniladi. O'yinchoq bola hayotining- yo'ldoshi, quvonch manbaidir. U nafaqat o'yin quroli, balki bolalar o'yinida

sherik,o'rtoq,kattalar qo'lida esa tarbiyaning muhim qurollaridan biridir.O'yinchoq o'yin yaratishda ishtirok etadi,uning shaxsiga katta ta'sir ko'rsatadi.U bolaga shunchalik yaqinki,bola o'z o'yinchoqlarini sevadi,ularga bog'lanib qoladi,shu tufayli u o'zini atrofdagi to'laqonli a'zosi deb hisoblaydi.To'g'ri tanlangan o'yinchoqlar bolaning bilish jarayonlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan: oshxona va asboblari o'yinchoqlari xayoliy o'yinni rivojlantiradi.

Ko'plab maxsus tadbirlar va o'yinlar mavjud; masalan, qozon va qopqoqlarining mos kelishi tarbiyachiga ham, bolaga ham foyda keltiradigan faoliyat bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, uy-ro'zg'or buyumlari yoki o'yinchoqlarni saralash ham o'zaro manfaatli bo'lishi mumkin.

Plutarx ta'kidlaganidek, "Ta'lim - bu chelakni to'ldirish emas, bu olov yoqishdir." Bolalarning e'tiborini, idrokini, xotirasini, mantiqiy fikrlashni va mulohazalarini rivojlantirishga yordam berish orqali siz ularni butun umri davomida o'rganishga undaydigan olovni yoqasiz.

Kognitiv ta'lim ta'rifi tushunish, o'rganish va muloqot qilish uchun ishlatiladigan aqliy yo'llarni anglatadi. Idrok,fikrlash, eslash, muammolarni hal qilish, gapirish, tasavvur qilish va o'ylash uchun ishlatiladigan jarayonlarni o'z ichiga oladi. Ushbu yo'llar odamlarga ma'lumotlarni to'plash, ular haqida o'ylash va bilimlarini oshirish uchun yangi ma'lumotlarni ilgari o'rganilgan narsalar bilan birlashtirishga imkon beradi.

Albert Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi ta'lim va bilishga nafaqat tajriba orqali emas, balki xulq-atvor va atrof-muhit omillari ta'sir qiladi, deb ta'riflaydi. Bolalar o'zlarining xatti-harakatlarini boshqaradilar.Ularning fikrlari ma'lum bir maqsadga erishish uchun moslashtirilgan. Bu bolalarda mashg'ulotlarni kuzatish va oqibatlarini oldindan fikrlash,o'ylash kabi qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan deb hisoblaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. STEAM-ТЕХНОЛОГИЯ КАК ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ С Абдумажитова - Innovations in Technology and Science Education, 2023

2. МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТASHKILOTLARIDA STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH JARAYONI AS Abduqosimovna - INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 2023

3. ИГРА ДЛЯ ОЗНАКОМЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ С ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ ТЕХНОЛОГИЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ М Жовлиева, СА Абдумажитова - INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 2023

4.PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS SPECIFIC TO THEIR AGE IN FORMING THE INTELLECTUAL ABILITY OF THE STUDENTS ON THE BASE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

AG Majitovna

Новости образования: исследование в XXI веке 1 (5), 414-418

5.PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS SPECIFIC TO THEIR AGE IN FORMING THE INTELLECTUAL ABILITY OF THE STUDENTS ON THE BASE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

AG Majitovna

Новости образования: исследование в XXI веке 1 (5), 414-418

6.INNOVATION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TARBIYALANUVCHILARNI INTELLEKTUAL QOBILİYATINI SHAKLLANTIRISHDA ULARNING YOSHIGA XOS BO'LGAN PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

AG Majitovna

7.МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI МАКТАБ ТА'ЛИМИГА TAYYORLASHDA IJODIY QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISH

AG Majitovna

INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM 3 (29), 42-45

8.МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA MEHNAT TARBIYASINI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

AG Majitovna, EX Xoltorayevna

INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM 3 (29), 46-52

9.МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARGA TALIM-TARBIYA BERISHDA INNOVATION TEXNOLOGIYALARINI QOLLASH ASOSIDA BOLALARNING IJODIY FAOLLIGINI OSHIRISH SAMARADORLIGI

AK Xamrayevna

INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM 3 (29), 62-66

10.МАКТАБГА ТАЙЁРЛОВ ГУРУҲИ БОЛАЛАРИНИ МАКТАБ ТАЪЛИМИГА ТАЙЁРГАРЛИГИНИНГ MAZMUNI GU Холбоева - INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 2023

11.БОЛАЛАРИНИ МАКТАБ ТАЪЛИМИГА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРГАРЛИГИ GU Холбоева - Новости образования: исследование в XXI веке, 2022

12. Формирование трудового воспитания у детей дошкольного возраста GU Холбоева, РЖ Окбоева - Евразийский научный журнал, 2018

13.SHARQ ALLOMALARINING YUKSAK G'OYALARI BOLA TARBIYASINING ASOSI SIFATIDA.

S Sharapova - INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND ..., 2023.

14.SHAXS SHAKLLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING AHAMIYATI.MA Suyunova - Eurasian Journal of Academic Research, 2022 - in-academy.uz

15. Model Developing Communicative Speech Activity at Early Age Sh. Kadirova - Eastern European Scientific Journal, 2019

16.ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕТЕЙ С АФФЕКТИВНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

ШХ Кадирова - Вопросы педагогики, 2018

17.МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA MILLIY G'URURNI SHAKLLANTIRISHDA OILANING TUTGAN O'RNI SHX Qodirova - Перспективы развития научных исследований в 21 ..., 2016

18. МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР РИВОЖЛАНИШИДА ЎЙИННИНГ РОЛИ

ЮД Курбонова INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM 3 (29), 80-84

19.МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ЮЖ Курбонова EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY, 69-71